

Möt Sjörpzèg, Fitsebeitel en Dessel

Jaak Bergmans, meer dan 50 jaar in 'het hout'

In de geschiedenis van de mens kennen we het steentijdperk, en ook de brons- en ijzertijd, maar nergens wordt er melding gemaakt van een HOUT-tijdperk. Ongetwijfeld was hout het eerste materiaal dat de mens ging bewerken en boetseren ten zijnen dienste: pijlen voor zijn boog, steunpalen voor de dierenhuiden die zijn woning vormden, en de veerkrachtige stok voor zijn boog. Houtbewerkers, meubelmakers en schrijnwerkers waren vele eeuwen later van de meest gewaardeerde vaklui in een dorp.

Rond 1960 waren er in Opoeteren nog 6 schrijnwerkerijen actief, sommige met één, andere met meerdere schrijnwerkers. Wij gingen praten met een van hen, Jaak Bergmans, die na 50 jaar Ain het hout@ schaaft en beitel aan de kant legde, over hoe het allemaal de laatste vijftig jaren veranderd is.

Jaak Bergmans was de tweede van een rij van 8 kinderen, 6 jongens en 2 meisjes. Vader Bergmans (*Jentje*) was ook schrijnwerker, die de stiel leerde op het *'Moasis'*, waar men voornamelijk gespecialiseerd was in het maken van karrenwielen. In 1933 begon pa Bergmans met zijn eigen schrijnwerkerij in de Fortstraat, waarbij ook een woonhuis werd gebouwd. Jaak en zijn broer Louis sliepen wegens plaatsgebrek echter meestal op het *'Ramèkers'*, waar Jaak zijn peter woonde. Gedurende 2 jaren van de oorlog ging Jaak, samen met vader Ramaekers slapen op de pastorij bij Pastoor Rutten, die ongerust was in dit grote huis. Werk in de schrijnwerkerij was er blijkbaar genoeg, zodat logischerwijze de zonen voorbestemd waren om ook in de houtstiel te gaan.

Naar de vakschool

In 1946 trok Jaak als dertienjarige naar de vakschool 'Sint Jan' in Maaseik om de stiel te leren. Intussen, zoals dat toentertijd voor de jeugd gebruikelijk was, moest hij ook in de ouderlijke zaak een handje bij steken. Luiheid en niksdoen waren voor vader Bergmans onbekende begrippen. Praktisch iedere dag werden de jongens na schooltijd ingeschakeld om met de stootkar, - te voet - materiaal te halen of weg te brengen: pakjes, rolluiken en kastjes afhalen aan *'de statie'* aan de Driepaal, kastjes, *ressortbakken* en later zelfs volledige slaapkamers wegbrengen. Ook hun dagelijkse verplaatsingen naar Maaseik werden in het werkpatroon ingepast. Op een dag werd de stootkar, geladen met een meterslange *'cornis'* met een *'zeel'* achter de fiets gebonden om die voor schooltijd nog naar Elen te brengen. 's Avonds werd de lege kar op dezelfde manier terug naar huis genomen.

Ook ijzerhandel Raedschelders in Maaseik was een van de winkels die vaak moesten aangedaan worden: afhalen van schroeven en schroefjes, nagels, scharnieren en sloten behoorde tot het wekelijkse programma. Jaak is ooit op een dag driemaal met de fiets naar Maaseik moeten terugrijden omdat hij telkens de verkeerde schroeven meebracht. Het ruwe hout en gezaagde stammen werden met de vrachtwagen geleverd door zagerij Stienaers uit Gruitrode of Baeten in Stokkem.

Het was dan ook niet verwonderlijk dat de jongelui soms aan het strenge regime van school - vader - werkhuis probeerden te ontsnappen. Op een kermis in Opoeteren stonden daar voor de eerste maal de botsauto's, wat een onweerstaanbare aantrekking uitoefende op het jonge volk. Maar 's maandags moest men toch naar de vakschool. Jaak en broer Louis dachten er iets op gevonden te hebben. Destijds was de Maaseikerlaan in Neeroeteren nog onverhard en vol waterplassen. Ze dachten: als we hier in zouden vallen, moeten we terug naar huis en kunnen we de rest van de dag... Zo werd gedaan en kletsnat trok het duo terug naar Opoeteren, dromend van een dagje botsauto's. Maar dat was dan zonder vader Bergmans gerekend. *ADood ooch mer driêg aan en mer gauw trêg noa sjoal'* zei die...

Aan 't werk

In 1949 beëindigde Jaak met grootste onderscheiding de technische school te Maaseik en werd prompt in het werkhuis aan gang gezet. Zijn eerste werk was bescheiden: dagenlang *'pin stêke'*, dus het maken van eikenhouten pinnen waarmee destijds nog alle onderdelen van vensterramen in elkaar werden gezet. Zijn eerste eigen constructie was een raampje voor een WC in elkaar zetten. Toen hij het echter fier aan zijn vader liet zien, vloog het raampje zonder veel commentaar door het werkhuis en mocht hij opnieuw beginnen.

Maar toch werd Jaak probleemloos in het familiebedrijf ingepast, wat ook met nog 4 andere broers gebeurde. In het begin werkte hier ook nog een knecht in de schrijnwerkerij, Jan Neyens uit Bree. *"Maar die was even streng als pa voor ons,"* zegt Jaak. 's Zondagsvoormiddag volgde hij nog de tekenschool in Maaseik, die door architect Daniëls gegeven werd in een lokaal van de Kruisheren. Bij de terugkeer van de school werd er nogal eens heimelijk gestopt bij *Stien Hemme*, die een café had in Berg. Dit was trouwens één van de drie café's in Berg, die door de missiepaters van op de preekstoel destijds als *'des duivels'* werden gecatalogeerd.

In die tijd werd er in een schrijnwerkerij nog alles gedaan wat met hout te maken had. Er was het gekende werk: dakgebinten, ramen en trappen. In het begin waren daar ook karwielen bij, een zeer arbeidsintensief en gespecialiseerd werk. Tot het eind van de jaren 50 maakten ze bij Bergmans ook doodskisten. Na het opmeten van de dode werd de kist op maat gemaakt, meestal uit populierenhout (*Canada*), dat soms aan de binnenkant van de kist bekleed werd. De kisten werden waterdicht gemaakt met een oplossing van Frans krijt in kokend water. Het *'kisten* van de dode was ook voor de schrijnwerker. *'Soms was het een hele heksentoer om de doodskist met lijk vanuit de slaapkamer of opkelder over een smalle draaitrap naar beneden te*

krijgen' zegt Jaak, en de kist met de dode moest soms rechtstaande vervoerd worden.

Destijds maakte men er ook '*ressortbakken*', het onderstel dus voor de '*kaafzak*', compleet met veren en teekdoek erover. Het gebeurde soms dat deze op een slaapkamer moest afgeleverd worden via een trap die te klein of te smal was. Dan werd de bak gewoon doorgezaagd en op de slaapkamer weer in elkaar gezet. Later maakte men ook volledige slaapkamers volgens een vast patroon. De nachtkastjes waren voorzien van een marmeren blad. Gewone binnendeuren stonden ook op het productieprogramma: een kaderwerk in roostervorm werd bekleed met triplex. Er moest hard gewerkt worden bij Bergmans. Vader *Jentje* leidde met strakke hand, wat waarschijnlijk ook nodig was met zo'n 4-5 jonge gasten in het werkhuis. Als het zeer druk was gebeurde het regelmatig dat er non-stop gewerkt werd van donderdagmorgen tot zaterdagavond om het werk klaar te krijgen. Ook 's zondags moest er soms aangepakt worden: bijvoorbeeld glas snijden voor de ramen. Jaak werd ook de techniek van een plan lezen, prijsberekening en facturatie bijgebracht. Vandaar, dat wanneer er voor een bepaald werk moest 'ingestoken' worden, hij voor de prijsberekening moest zorgen. Dat was altijd werk voor de zondagnamiddag.

Machines zoals tegenwoordig stonden er toen nog niet in de schrijnwerkerij. Alle machines werden door één centrale motor via een aandrijfriem aangedreven: een draaibank, een combiné schaafmachine die tevens *topie* en boormachine was, en een spuitmachine met compressor en pistool. Later kwam daar nog een schuurmachine bij met flexibele uitgang die ook tot een boormachine kon omgebouwd worden. Men moet daarbij bedenken dat er geen afzuiging bestond. "*We zagen elkaar soms niet staan van het stof*" zegt Jaak.

Maar het meeste werk werd nog met de hand en met kleine hulpmiddelen gedaan. Er moest nog zeer veel met een gewone handzaag (*St.-Jozefs-, jefzèèg of foeks*) gezaagd worden. Een balk van een gebinte werd met de *dessel* op maat gekapt. Kleinere gaten werden met de hand geboord (met *einen ômslaag*), grote gaten met een T-boor. De gaten in twee balken van een gebinte werden '*op trêk*' geboord, d.w.z. niet precies boven elkaar met net iets verschoven. Bij het inslaan van de houten pennen werden de twee delen dan in elkaar geperst. Alle mogelijke vormen van schaven en houtbeitels behoorden ook tot het dagelijks alaam. Met de *fitsebeitel* uit de titel van dit artikel kon men gleuven trekken om scharnieren in te plaatsen.



Dessel



Booromslag



Sjörpzèeg

In 1953 werd de eerste auto aangeschaft: een gele Fordson vrachtwagen die niet alleen voor vracht-, maar ook voor personenvervoer werd ingeschakeld. Jaak herinnert zich nog dat hij eens ex-minister Claes, samen met diens vader, die destijds dirigent van de fanfare van Opoeteren was, teruggebracht heeft naar Hasselt, waarbij minister Claes op de motor, die zich in de cabine bevond, moest plaatsnemen.

Men kreeg soms de vreemdste opdrachten. Toen de firma Cober uit Bree dakwerken aan de kerktoerenspits uitvoerde bleek dat hoog in de top een raampje moest vervangen worden. Vader Bergmans nam de opdracht aan, de firma Cober zou voor een '*goei stelling*' zorgen, en Jaak en Rein zouden het gaan plaatsen. Toen de broers met het raampje tot in de torenspits gekropen waren en door de opening naar buiten meenden te klauteren bleek de 'stelling' te bestaan uit een plankje van 20 cm dat op twee ijzers was vastgebonden. Jaak die voorop was pakte de schrik van zijn leven en liet het over aan Rein. Toen die op zijn beurt buiten keek, krabbelde hij ook terug. Maar vader Bergmans kende geen genade. Met knikkende knieën en wit om de neus werd het raampje toch geplaatst. (De mensen van de firma Cober waren dit soort werk gewoon. Zittend op een plankje dat met een koord aan het torenkruis was bevestigd, zwierden zij vrolijk rond de spits om de dakleien te nagelen.)

De ganse familie Bergmans is onverbrekkelijk verbonden met de fanfare van Opoeteren. Vader Jentje was ondervoorzitter en speelde sax alto. Ongeveer alle zonen volgden zijn muzikale voorbeeld. Op een bepaald moment waren er van de familie 14 kinderen en kleinkinderen spelend lid van de fanfare. Jaak was daarnaast ook nog schatbewaarder en secretaris en was, en is nog steeds, duivel-doet-al voor de muziekvereniging.

De loop der jaren

De schrijnwerkerij veranderde in de loop van jaren ook van personeel en van uitzicht. Nieuwe machines werden aangekocht om de vraag naar modern houtwerk te kunnen voldoen: paneelzaag, pennenbank, schaafmachine, afkortzagen, schuurmachine, boormachines en frezen. De lintzaag in het werkhuis was een stukje industriële archeologie: de zware gietijzeren constructie kwam tweedehands uit Frankrijk en heeft tot op de laatste dag trouw haar dienst bewezen. Op 't ogenblik draait ze ergens in een Pools atelier.

Ook de aard van het werk veranderde. Waar men aanvankelijk alles produceerde wat met hout te maken had (meubels, wielen, doodskisten, deuren en ramen) veranderde dit geleidelijk. Houten karrenwielen hadden hun tijd gehad. Meubels, doodskisten en binnendeuren werden door gespecialiseerde fabrieken in serie gemaakt. Daktimmerwerk, binnenhuisafwerking en ramen is men steeds blijven maken. Op het einde hadden zij zich gespecialiseerd in het plaatsen van kogelwerende en inbraakveilige deuren en beglazing voor de banken.

Ook de bezetting van het werkhuis veranderde in de loop der jaren. Vader Bergmans was al in 1971 gestorven. Op het einde waren het nog Jaak en de jongste van de broers die het bedrijf aan 't draaien hielden. Het einde kwam op 31 december 2000. Jaak had er 51 jaren lang het beste van zichzelf in gestoken. Het einde was moeilijk voor hem. Er waren geen opvolgers om de zaak over te nemen en het werkhuis zou dus verkocht worden. Maar hiervoor

moest alles opgeruimd worden. De machines verdwenen links en rechts naar andere ateliers. Maar de grote opruimactie betrof vooral de opslagplaats voor hout. 67 jaren lang werd daar ieder stuk hout, plank of lat die na een werk overbleef, opzij gezet. "Het kan mesji-jn nog ins dene..". Planken, balken, lijsten uit beuk of eik of uit hout met de meest uiteenlopende exotische namen, alles werd nu dagen lang, met de dood in 't hart, tot brandhout gezaagd.... Jaak zijn gezicht sprak boekdelen in die dagen. Sindsdien is hij dus met pensioen, maar stilzitten is er nog niet (veel) bij. Het duurde lang vooraleer hij door had dat de krant ook overdag kan gelezen worden, of dat er midden in de week ook al eens een wandeling kan gemaakt worden, of eens rustig op een bank kan gekeuveld worden. De geest van vader *Jentje* heeft nog lang nagewerkt.

Hij is nog steeds penningmeester, bestuurslid en spelend lid van de fanfare en steekt nog zeer veel tijd in de vele praktische taken die de fanfare draaiend houden.

Maar als het even kan is hij nog met hout bezig. Oude liefde roest niet.

We wensen hem nog vele mooie dagen.

Deel 2

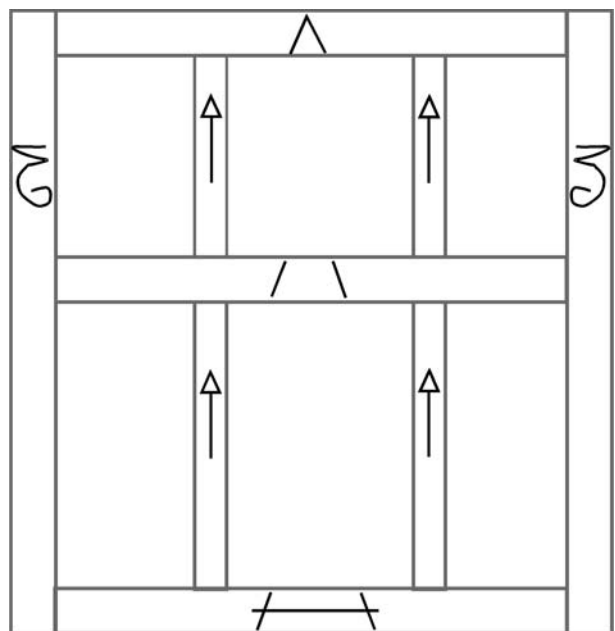
In een vorige bijdrage over schrijnwerkerij vroeger en nu, hadden we het voornamelijk over Jaak Bergmans, die na 50 jaren in de stiel, de houtbeitel en de schaaf voorgoed opborg, en over de evolutie van de houtbewerking in die periode.

Uit de vele gesprekken die we met hem hadden kwamen nog veel andere anekdoten en specifieke vaktermen aan bod. Genoeg voor een verdere bijdrage over dit onderwerp. We kozen er enkele uit.

Een raam 'aafsjiêve'

Ook de schrijnwerkerij heeft zijn eigen jargon. Een raam afschrijven is het hout kiezen en het op lengte maken van de stijlen van een raam. Uit het geschaafde hout wordt gekozen welke tint en nerventekening bij elkaar passen. Elk stuk krijgt een bepaald kenteken om zijn plaats in het raam aan te duiden: boven, onder, links, rechts, tussenstuk, zodat op elk moment van ieder stuk bekend is waar het thuishoort in het geheel. Dit is belangrijk natuurlijk om te weten in welk stuk bijvoorbeeld de waterlijst of de scharnieren komen.

Een voorbeeld hiervan vindt u hierbij afgebeeld.



Een karrenwiel maken

Een houten karrenwiel met een ijzeren band er omheen maken was specialistenwerk. Men gebruikte hiervoor essenhout, dat taai en veerkrachtig is.



"Asdoemp"

Eerst werd de buitenvorm van de naaf of 'asdoemp' gedraaid op de draaibank. Aan de buitenkant moesten dan de openingen voor de spaken geboord en gekapt worden. Het asgat moest met grote nauwkeurigheid geboord worden. Tenslotte werden er door de smid twee ijzeren banden rond gesmeed.



Segment van een velg

De segmenten van de velg werden met de sjörpzèèg gezaagd, zoveel mogelijk met de draad van het hout mee. Deze zaag leek op een kleine knabbezèèg, waarvan het zaagblad kon verdraaid worden. Per twee spaken had men één segment. De spaken werden met een trekmes op vorm gesneden. Ze werden eerst in de naaf ingeslagen, allemaal precies onder dezelfde hoek. Om de lengte van de spaken te bepalen werd eerst de velg in

elkaar gezet en op de krans van naaf met spaken gelegd. Nadat er aan het uiteinde van elke spaak een pen gedraaid of gestoken werd, wordt het geheel in elkaar geklopt.

De smid bepaalde vervolgens de grootte van de velg die iets te klein werd gemaakt. Door verhitting en uitzetting kon zij toch rond het wiel gezet worden. Vervolgens werd de velg met water gekoeld om ze precies te doen passen.

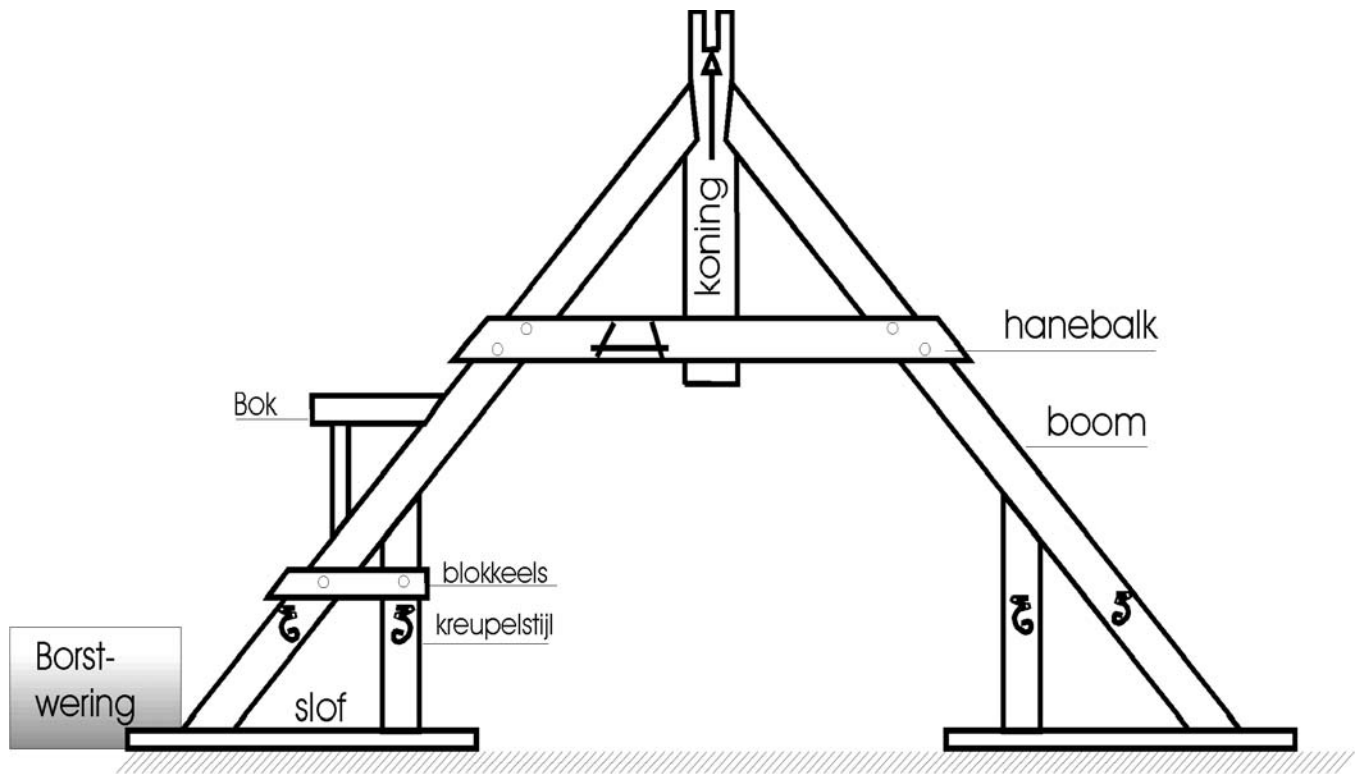


Het in elkaar zetten van een karrenwiel

Daarna moest het gat in de naaf vergroot worden om de as door te steken. Dit precieze karwei werd met busboren van opeenvolgende grootte gedaan. Dit was een grote boor in T-vorm, die met de hand werd gedraaid.

Het gebinte

Een ander specifiek werkterrein voor de schrijnwerker was het maken van het houtwerk voor een dak. De hoofdconstructie hiervoor bestond uit gebinten die de kepers, de panlatten en de pannen droegen. De onderdelen van een gebint hebben zeer specifieke namen elk met hun eigen kenteken. Zie hiervoor de tekening.



Gebinte

Nonk Jaak

Het zou heel anders kunnen gelopen zijn met het leven van Jaak Bergmans. Het scheelde inderdaad niet veel of hij was uitgeweken naar Frankrijk. Dat heeft allemaal te maken met een broer van zijn vader, nonk Jaak, of Jèèkske Bergmans.

Bij vader Bergmans was er namelijk een buitenbeentje in de familie. Jèèkske, zijn broer, trok na de oorlog van 1914-18 naar Frankrijk. Hier was er geen werk, en Frankrijk vroeg men stielmannen voor de wederopbouw. Samen met hem vertrokken Henri en Dré van Joan, maar die kwamen al snel terug. Ook Jaak was schrijnwerker, belandde in de Sommevallei achter Cambrai, waar in de oorlog zwaar gevochten en dus veel vernield was, en vond er voldoende werk in de buurt van Péronne. Hij vond er ook een vrouw, Marcelle, en vestigde zich in het dorpje Nurlu. Hij was een zeer ondernemend mens. Naast een schrijnwerkerij baatte hij ook nog een café, een restaurant en een benzinstation uit.. Daarnaast was hij ook tuinder en kweekte er witloof, en was ook nog uitbater van de lokale handbediende telefooncentrale.

Zijn huwelijk bleef kinderloos. Onze Jaak Bergmans verbleef er langere tijd in de jaren 1947-48 en hielp er in de schrijnwerkerij, die zich voornamelijk toelegde op daktimmerwerk. Jaak ging er ook in latere jaren nog vaak heen, en werd zowat als kind des huizes beschouwd. Jèèkske probeerde onze Jaak te overhalen om daar te blijven om op termijn de zaak over te nemen. Hij had zelfs een lokale schoonheid voor hem uitgekozen. Maar Jaak is daar niet op in gegaan.

Jèèkske was een uitgekookte commerçant en van alle markten thuis. De boerentractors reden destijds op petroleum, die een stuk beterkoop was dan benzine. Dus mengde hij onder de benzine voor de auto's een hoop goedkopere petroleum. Zijn zaak lag langs de baan van het noorden naar Parijs. Als hij een Belgische bus zag passeren, reed hij die achterna en bewerkte de chauffeur zo lang, dat die bij een volgende doortocht aan zijn restaurant stopte.

Zijn vrouw Marcelle noemde hem altijd '*mon onk*'. Hij heeft haar nooit een woord Nederlands leren spreken. "*Niks doavan*", zei hij, "*dan versteit ze mich es vè in Opootre zeen*".

Hij was ook een onverbeterlijke arrangeur, die voor alles een oplossing wist. Onze Jaak mocht als jonge gast mee met de vrachtwagen naar Parijs om witloof op de vroegmarkt te leveren. De wagen van '*noenk Jèèkske*' had echter geen licht, dus werd de nachtelijke rit gedaan in de schijnwerpers van de vrachtwagen die achter hem reed. In Parijs aangekomen, werd Jaak te jong bevonden om de markt al mee te maken, en werd hij op een of ander bureel neergepoot tot Nonkel terugkwam.

Toen zijn restaurant een nieuw (groot) raam nodig had werd dat in Opoeteren gemaakt en volledig gedemonteerd naar Frankrijk vervoerd. Nonk Jèèkske stond hen aan de grens op te wachten en had alles al gearrangeerd met de douane, die hij allemaal persoonlijk kende en met wie hij vaak een glas dronk, zodat er geen invoertaks moest betaald worden. Hij had hen overtuigd dat het maar brandhout was.

In zijn café zat altijd volk. Van de vroege morgen tot de late avond zaten er boeren, die gingen naar of kwamen van hun veld, pernod te drinken. Onze Jaak heeft daar nooit, ook later niet, een pernod van Nonk Jaak gekregen. *"Niks doavan, doa weerste gek van"*, zei hij altijd. Na zijn begrafenis ging Jaak en familie onmiddellijk naar een café om uit nieuwsgierigheid toch eens een pernod te proeven. *"Doodziek waren we er van"* zegt Jaak. Nonk had dus gelijk gehad.

Nonk Jaak stopte met de zaak in 1962. Zijn lintzaag kwam naar Opoeteren en werd door nonkel weer langs de douane geloodst als 'oud ijzer'. Jèèkske had zijn hele leven lang heimwee naar zijn geboortedorp. Hij was vaak hier, of hij fleurde op als er bezoek uit Opoeteren kwam.

Toen hij eens volgens de berichten uit Frankrijk, echt ziek te bed lag, ging Jaak Bergmans met zijn vrouw bij hem op bezoek. *"Hij zat diep in zijn bed weggekropen, met zo'n grote witte slaapmuts op zijn hoofd en een dikke gebreide sjaal rond de hals"* zegt Jaak. *"Wacht maar even"* zei zijn vrouw Marcelle, en inderdaad, een kwartier later kwam Jèèkske fit en monter, naar beneden. *"Kom joeng, vèè goan noa de mèègdjes"* zei hij tegen Jaak. De *"mèègdjes"*, dat waren een weduwe en een jonge dochter van rijpere leeftijd, die een café uitbaatten in de buurt en waar nonk Jaak vaak zijn glaasje dronk. Hij stapte er heen, fit als tevoren, zwaaiend met zijn eeuwige wandelstok. Toen het bezoek na een week terug naar Opoeteren vertrok, kroop Jèèkske terug in zijn bed, even ziek als voorheen.

Toen hij enkele jaren later stierf, trok er een ganse bus uit Opoeteren naar zijn begrafenis. Ook zijn begrafenis was volkomen in lijn met zijn hilarisch leven: de kist werd vervoerd in een te kleine 2 pk camionette, waar ze achter uitstak. De achterdeur was met een touw vastgebonden. Toen men op het kerkhof kwam, was men vergeten een graf te delven.

Nonk Jaak was een volksfiguur die zich wonderwel in Frankrijk had ingepast, maar zijn Opoeterse wortels nooit vergeten was.

Theo Dreesen

© Heemkundige Kring "Utersjank" Opoeteren